

Ταφικές επιγραφές στην Κωνσταντινούπολη Χίων της διασποράς

Συγγένεια, ιστορική μνήμη και ασθένεια

Ιωάννης Κολάκης

Θεολόγος

Κοινωνικός Ανθρωπολόγος, Ιστορικός

Η Χίος κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απολάμβανε ειδικού καθεστώτος, μέσω ειδικών προνομιακών σουλτανικών ορισμών, οι οποίοι οριοθετούσαν μια σειρά ανταλλαγών σε υπηρεσίες, αξιώματα, χρήματα, προϊόντα και πρόσωπα μεταξύ των διάφορων κοινωνικών ομάδων της Χίου, της Πύλης και του Πατριαρχείου. Χωρίς να αναφερθώ αναλυτικά στην παρούσα μελέτη στις ιδιαίτερες σχέσεις των Χίων με την οθωμανική εξουσία, θα σημειώσω ότι στα δεδομένα πλαίσια οι σχέσεις αυτές επεκτείνονταν και στην διασπορά των Χίων και κυρίως στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη.

Ένα τέτοιο παράδειγμα ήταν και το προνομιακό καθεστώς του ιερού ναού του Αγίου Ιωάννου στον Γαλατά, του επονομαζόμενου και Καμένου, ή των Χίων, ο οποίος σήμερα βρίσκεται υπό την κατοχήν των λεγομένων Τουρκοορθόδοξων (ή Παπαευθυμικών).¹ Στην εκκλησία αυτή οι Χίοι της Κωνσταντινούπολης τελούσαν τις μεγάλες θρησκευτικές τους εορτές και τα πανηγύρια των ισαφίων τους, τους γάμους, τις βαπτίσεις και τις τελετουργίες που αφορούσαν τον θάνατο, δηλαδή τις κηδείες και τα μνημόσυνα, κατά προτίμηση, όπου και αν κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη. Στον νάρθηκα και στην αυλή επίσης έθαπταν τους νεκρούς τους μέχρι την απαγόρευση της ταφής εντός των περιβόλων των ναών (1865).

Οι τάφοι αυτοί, οι περισσότεροι των οποίων είναι ενεπίγραφοι, καταγράφονται, καθώς και τα επιγράμματα, από τον Γεώργιο Π. Γεωργιάδη στο βιβλίο του *Ο εν Γαλατά ιερός ναός του Αγίου Ιωάννου των Χίων* και οι περισσότεροι υπάρχουν και σήμερα στον ναό.² Μερικές όμως επιτύμβιες πλάκες και στήλες από τις αναφερόμενες στον Γ.Π. Γεωργιάδη έχουν σήμερα μεταφερθεί στην αυλή του γειτονικού ιερού ναού της Παναγίας της Καφατιανής, η οποία επίσης βρίσκεται υπό την κατοχή των Παπαευθυμικών. Τα επιγράμματα, τα οποία θα εξετάσουμε, αφορούν τους τάφους αυτούς και συγκεκριμένα εκείνων του Δημητρίου Πέτρου Σκυλίτση, Παύλου Πέτρου Ροδοκανάκη και Ιουλίας και Υπατίας Ψυχάρη.

Επιτύμβια επιγράμματα Δημητρίου Πέτρου Σκυλίτση και Παύλου Πέτρου Ροδοκανάκη

Μπαίνοντας σήμερα από την βόρεια είσοδο της αυλής της Παναγίας της Καφατιανής, αριστερά της εισόδου, ευρίσκονται δύο όμοιες επιτάφιας στήλες (εικ. 1) με τα εξής επιγράμματα:

1. Οι επιτάφιας στήλες του Δημητρίου Σκυλίτση και του Παύλου Ροδοκανάκη.

Σκυλίτση τάφος ὄδε τοῦ Δημητρίου, / Υἱοῦ τοῦ Πέτρου, τοῦ ἱατροῦ ἐκ
Χίου / Ὅς ἐβδομήκοντα καὶ πέντε ἤσας ἔπη, / Εἰς τὴν μακαριότητα
ἀλύπως νῦν μετέστη. / Πρῶος, εὐσεβής, τύπος τῆς σωφροσύνης / Ἄρι-
στος πατήρ, κανὼν δικαιοσύνης, / Τὴν 21 Μαρτίου/1843

Παῦλος ὁ Πέτρου Ροδοκανά- / κης Χίος. - * Σώφρων εὖ- / μα-
θής, χαριτότροφος Νέος, / Εἰκοσαετής Μονογενής τε / γόνος. - *
Μητρός / πενθούσης ἰσόχρονον χηρείαν / Ἐνθάδε κείται δῦμα θα-
/ νάτ' ἄωρου / Τὴν 8 Μαΐου / 1842³

Η εντύπωση η οποία δημιουργείται, τόσο από την ομοιότητα των τάφων όσο και από τα πατρώνυμα των επιγραμμάτων, είναι ότι οι δύο νεκροί είναι συγγενείς, ανάγουν δε την καταγωγή τους σε έναν κοινό πρόγονο ονόματι Πέτρο.

Στην συλλογή επιγραμμάτων του Γ. Π. Γεωργιάδη υπάρχει το επίγραμμα,

26 Δεκεμβρίου 1851 / Φράγκα Ροδοκανάκη τὸ γένος Σκυλίτση.

Τα επιγράμματα αυτά, μαζί με τις βιβλιογραφικές πληροφορίες από το βιβλίο του Κ. Αυγητίδη, *Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης. Ο μεγαλέμπορος, επιχειρηματίας, πλοιοκτήτης, τραπεζίτης της Οδησού*, δημιουργούν σύγχυση για την ταυτότητα και την συγγενική σχέση των επιγραφομένων. Εκεί αναφέρεται (σ. 15 και 41), ότι ο Πέτρος Ροδοκανάκης, υἱός του Παύλου «παντρεύτηκε την Μισέ Σκυλίτση, κόρη του Δημητρίου», όπου στην περίπτωση αυτή θα έπρεπε ο Δημήτριος Πέτρου Σκυλίτσης να είναι παππούς του Παύλου Ροδοκανάκη. Παρ' όλα αυτά η γενεαλογική έρευνα στο *Libro d'oro de la Noblesse de Chio*⁴ απέδειξε ότι η σχέση συγγενείας μεταξύ του Παύλου Ροδοκανάκη του Πέτρου και του Δημητρίου Σκυλίτση του Πέτρου οφείλεται στην προγιαγιά εκ πατρός – Μαριέττα (Μισέ) Ράλλη, το γένος Σκυλίτση– του Παύλου Ροδοκανάκη, η οποία ήταν αδελφή του «του Πέτρου του ἱατροῦ», κατά το επίγραμμα. Ο Πέτρος Ροδοκανάκης δε, πατέρας του Παύλου, έφερε το όνομα του αδελφού τῆς εκ μητρός γιαγιάς του Μαριέττας (Μισέ) Ράλλη, το γένος Σκυλίτση. Ο Δημήτριος δε Σκυλίτσης του επιγράμματος είναι υἱός του προαναφερθέντος ἱατροῦ Πέτρου.

Όσο για την Φράγκα Ροδοκανάκη, το γένος Σκυλίτση⁵, η οποία καταγράφεται στο άλλο επίγραμμα, με βάση την γενεαλογική έρευνα, είναι μητέρα του Παύλου Ροδοκανάκη και σύζυγος του Πέτρου,⁶ θυγατέρα δε του Χ' Στέφανου Σκυλίτση, του κλάδου των Σκυλίτση Αραμπά.⁷

Από τα ανωτέρω, συνάγεται το συμπέρασμα, ότι στην περίπτωση μας η συγγένεια κατασκευάζεται όχι μόνο κοινωνικά, αλλά και συναισθηματικά,⁸ με βάση το όνομα. Η πατρογραμμική συγγένεια μεταφέρεται διά του ονόματος μέσω των γυναικών εις την μητρογραμμική. Το όνομα «Πέτρος» των Σκυλίτση κληρονομείται στους Ροδοκανάκη, μέσω των μητέρων. Ο Πέτρος Ροδοκανάκης κατέχει συναισθηματικά για τον Δημήτριο Σκυλίτση του Πέτρου, ανάλογη θέση με εκείνη του υιού του και ο Παύλος Ροδοκανάκης του Πέτρου, ανάλογη θέση με εκείνη του εγγονού. Η ιστορική μνήμη είναι επίσης καταφανής στα κείμενα των επι-

γραμμάτων. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Δημήτριος Σκυλίτσης επιγράφεται, ως «υἱός του Πέτρου του ἱατροῦ». Ο ἱατρός Πέτρος Σκυλίτσης (γεννήθηκε στην Χίο το 1735) αναφέρεται στις βιβλιογραφικές πηγές⁹ και στο *Libro d'oro*, ως αναδιοργανωτής του παλαιού νοσοκομείου της Χίου (1773) και ήταν υἱός του επίσης ἱατροῦ Δημητρίου Σκυλίτση (1710-1773), που είχε αδελφό τον επίσης ἱατρό Στρατή Σκυλίτση, ἱατρό του Σουλτάνου.

Αλλά και η Σφαγή της Χίου μνημονεύεται επίσης στο επίγραμμα του Παύλου Ροδοκανάκη του Πέτρου. Ο Παύλος Ροδοκανάκης του Πέτρου είναι «*Εικοσαετής Μονογενής τε γόνος, Μητρός πενθούσης ἰσόχρονον χηρείαν*». Πεθαίνει την 8 Μαΐου 1842, είκοσι χρόνια μετά την γέννησή του και μετά τον θάνατο του πατέρα του, ο οποίος ήταν ένας από τους αποκεφαλισθέντες ομήρους της Σφαγής της Χίου, την 6^η Μαΐου 1822.¹⁰ Η τραγική σύμπτωση είναι ότι πεθαίνει ημερολογιακά τον ίδιο μήνα με τον πατέρα του και δύο μέρες μετά. Η μητέρα του Φράγκα Ροδοκανάκη, το γένος Σκυλίτση (Αραμπά), θα πεθαίνει εννέα χρόνια αργότερα στις 26 Δεκεμβρίου 1851.

Το ερώτημα, το οποίο μπαίνει μετά από όλα αυτά, είναι από τι πέθαναν ο Παύλος Ροδοκανάκης στις 8 Μαΐου 1842 και ο Δημήτριος Σκυλίτσης, ένα χρόνο μετά, στις 21 Μαρτίου 1843. Από το *Libro d'oro* επίσης πληροφορούμεθα ότι και ο αδελφός του Δημητρίου Σκυλίτση, Εμμανουήλ Σκυλίτσης πεθαίνει την ίδια ημέρα, στις 21 Μαρτίου 1843, στην Κωνσταντινούπολη. Είναι προφανές ότι κάποια επιδημία, από εκείνες που σάρωναν την Κωνσταντινούπολη στις αρχές και τα μέσα του 19ου αιώνα, ήταν η αιτία. Ας εξετάσουμε ποια.

Ο Αλέξανδρος Πασπάτης, στην περισιπούδαση μελέτη του *Υπόμνημα περί του Γραικικού Νοσοκομείου των Επτὰ Πύργων*,¹¹ παρέχει αρκετά στοιχεία για την επιδημιολογική κατάσταση της Κωνσταντινούπολης τον 19ο αιώνα. Σε πρώτη εκτίμηση θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι θάνατοι προήλθαν από επιδημία πανώλης, μιας και η ασθένεια αυτή ήταν η μάστιγα των πληθυσμών των μεγάλων πόλεων στις αρχές του 19ου αιώνα. Άλλωστε το Πανωλικό Νοσοκομείο των Επτὰ Πύργων κτίζεται το 1836-1838 για τον σκοπό αυτό.¹² Περί της υποθέσεως αυτής συνηγορεί ο τύπος του μνήματος, ο οποίος, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, είναι επιτύμβια στήλη, κοινώς *κολωνάκι*. Ο Γεράσιμος Α. Ρηγάτος στο άρθρο του, «Λαϊκές πίστεις και παραδόσεις», στο αφιέρωμα των *Ιστορικών* της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία*, «Πανούκλα ο Μαύρος θάνατος», αναφέρει επικαλούμενος τον Ν. Πολίτη ότι «στο μέρος που θαβόταν η πανούκλα ... τοποθετούσαν και κολώνα ('κολωνάκι') [...] Σε ανάλογο κολωνάκι οφείλει την ονομασία της η ομώνυμη περιοχή του κέντρου της Αθήνας».¹³ Αν και η υπόθεση αυτή δεν αποκλείεται, τίθεται υπό αμφισβήτηση, διότι ο Αλέξανδρος Πασπάτης δεν συμπεριλαμβάνει την πανώλη στα νοσήματα που εξετάζει και δεν αναφέρει καμία επιδημία πανώλης μετά τις χρονολογίες αυτές, προφανώς λόγω της λήψης μέτρων κατ' αυτής,¹⁴ αν και η θεραπευτική αντιμετώπισή της γίνεται μετά το 1894 από τον ελβετό γιατρό Alexander Yersin.¹⁵

Μια δεύτερη υπόθεση είναι ο θάνατος από στηθικό νόσημα, φυ-

2. Η πανώλη. Λεπτομέρεια εικόνας του αγίου Χαράλαμπος με σκηνές από το βίο του.

ματίωση επί παραδείγματι. Οι μήνες της Ανοιξέως είναι οι μήνες με τον μεγαλύτερο αριθμό θανάτων εισερχομένων με σπηθικά νοσήματα στο Νοσοκομείο των Επτά Πύργων, κατά τον Α. Πασιπάτη. Επίσης, από το 1839-1843 υπάρχει μια προϊούσα αύξηση των εισερχομένων με σπηθικά νοσήματα, από 1,37% το 1839, σε 5,20% το 1842 και 6,62% το 1843. Είναι λοιπόν επίσης εύλογο να υποθέσουμε ότι οι εξεταζόμενοι θάνατοι του Δημητρίου Σκυλίτση, Εμμανουήλ Σκυλίτση και Παύλου Ροδοκανάκη προήλθαν από σπηθικό νόσημα, π.χ. φυματίωση, χωρίς να αποκλείουμε τις άλλες αιτίες. Από την ίδια αιτία πρέπει να πέθανε και η μητέρα του Παύλου Ροδοκανάκη, Φράγκα Ροδοκανάκη, στις 26 Δεκεμβρίου 1851, σαν συνέπεια του δριμύτατου ψύχους του προηγούμενου χειμώνα (ποσοστό εισερχομένων 5,50%).¹⁶

Επιτύμβια επιγράμματα Ιουλίας και Υπατίας Ψυχάρη

Στην νοτιοδυτική γωνία του δυτικού τοίχου της αυλής της Παναγίας της Καφατιανής ευρίσκεται ανηρητημένη η ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα του τάφου της Ιουλίας και της Υπατίας Ψυχάρη. Τα επιγράμματα που φέρει είναι τα εξής

αωμς' Μαρτίου ς' / Ένθάδε κείται / Έξαετής Νεάνις Ίουλία Ψυχάρη / Ταύτη δέ φεῦ συνετάφη καί ἡ εὐκλεής ἄμα / Μήτηρ, καί ἄρεταῖς κατ' ἄμφω κεκοσμημένη / Τεσσαρακονταετής Υπατία, ἄλυστον λιπούσα / λύπην τῷ εὐγενεῖ συνεύνω καί τοῖς φιλάτοις. / αων' Ίουλίου κε'

Τα αναφερόμενα πρόσωπα, Ιουλία και Υπατία Ψυχάρη, είναι αντιστοίχως η θυγατέρα και η σύζυγος του Μισέ Γιάννη Ψυχάρη,¹⁷ επιτρόπου των Χίων στην Κωνσταντινούπολη και ενός

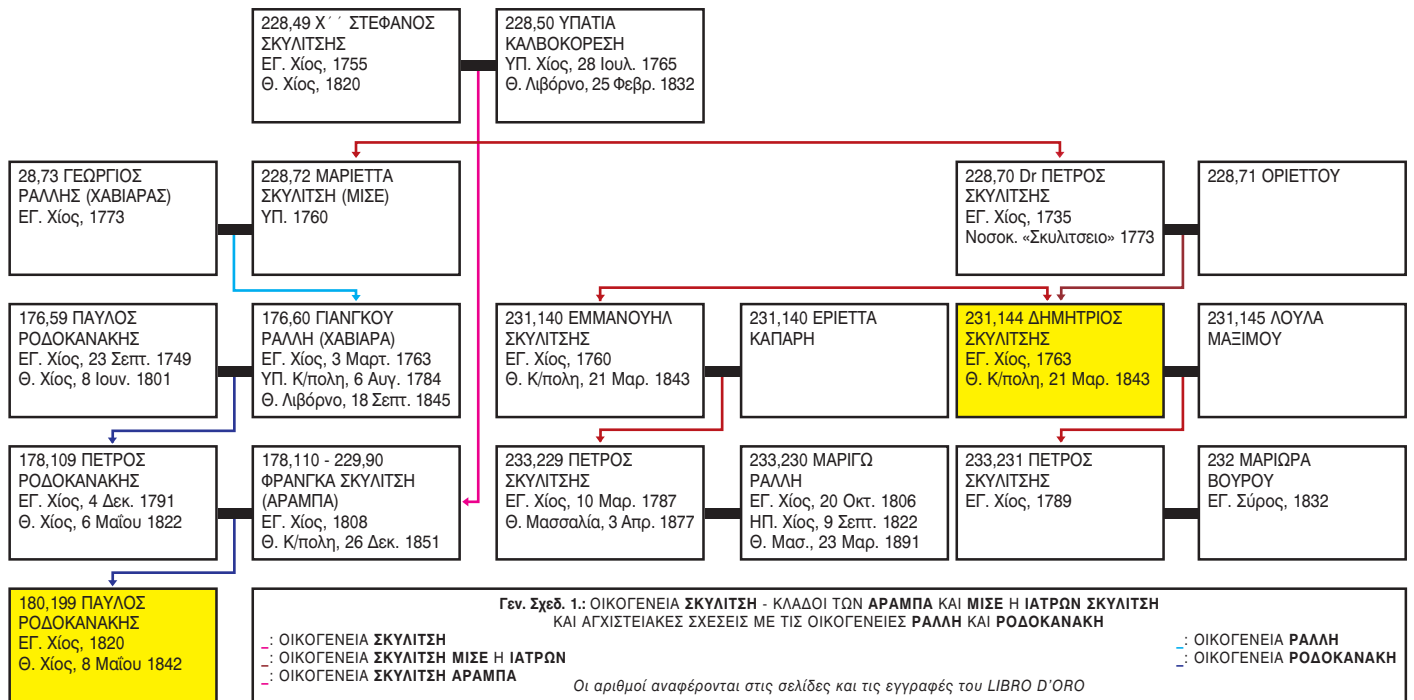
από τα πλέον δραστήρια άτομα του πολιτικού περιβάλλοντος των Σουλτάνων Μαχμούτ Β' και Αβδούλ Μετζίτ.¹⁸ Σύμφωνα με τα επιγράμματα, η μεν Ιουλία Ψυχάρη πέθανε στις 6 Μαρτίου του 1846, η δε Υπατία Ψυχάρη στις 25 Ιουλίου 1850.

Στην από 17/29 Ιουνίου 1850 επιστολή που απέστειλε ο Ιωάννης Ψυχάρης, από την Κωνσταντινούπολη, προς τους Δημογέροντες της Χίου, μετά την επίσκεψη του Σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ στην Χίο, αναφέρεται μεταξύ άλλων: «εφθάσαμεν εδώ/ την Δευτέραν εις τας 8 το βράδυ. Όπου κατά δυστυχίαν ηύρα την σύζυγον/ μου εις το κρεβάτι από φλόγωσιν των εντέρων και διάρροιαν και αγωνίζομαι/ τώρα με τους ιατρούς, και ο θεός να δώση την υγιάν της».¹⁹

Ο Αλέξανδρος Πασπάτης αναφερόμενος στην θνησιμότητα της δυσεντερίας, η οποία πλήττει την Κωνσταντινούπολη, την χαρακτηρίζει «ίση μετά της πανώλους».²⁰ Εγγραφές για την ασθένεια αυτή πριν από το 1847 στα κατάστιχα του Νοσοκομείου των Επτά Πύργων δεν έχουμε, αλλά από τα κατάστιχα των ετών 1847-1859 βλέπουμε ότι η θνησιμότης των εισερχομένων στο νοσοκομείο είναι 53,63%. Η ηλικιακή κατανομή δίδει για τις ηλικίες 10-20 ετών ποσοστό 44,48% και για τις ηλικίες 31-40 ετών ποσοστό 56,72%, ο μεγαλύτερος δε αριθμός εισερχομένων προέρχεται από τον Γαλατά.

Ενώ λοιπόν είναι πλέον ή βέβαιον ότι η «σύνευνος» του Ιωάννη Ψυχάρη, Υπατία, πεθαίνει ένα μήνα περίπου μετά την επιστολή, «από φλόγωσιν των εντέρων», δηλαδή από δυσεντερία, δεν είναι βέβαιον από τι πέθανε η «Έξαετής Νεάνις», θυγατέρα του Ιουλία.

Πάλι κατά τον Αλέξανδρο Πασπάτη η θνησιμότης των εισερχο-

μένων στο νοσοκομείο από ευλογία το έτος 1846 είναι 38,29%, το ποσοστό θνησιμότητας στο σύνολο των προσβληθέντων κατά τον μήνα Μάρτιο και κατά την περίοδο 1839-1859, ανέρχεται σε 32,14% και η ηλικιακή κατανομή από 1-10 ετών είναι 28,57%. Εκ των ανωτέρω μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Ιουλίτσα Ψυχάρη πέθανε από ευλογία, χωρίς να αποκλείουμε τις άλλες αιτίες.²¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Foti Benlsoy, *Papa Eftim and the Foundation of the Turkish Orthodox Church*, αδημ. μεταπτ. διατριβή, Master of Arts in History, Bogazici University, (Istanbul) 2002· Ακύλας Μύλλας, *Πέρα, το σταυροδρόμι της Ρωμιοσύνης*, Μίλητος, Αθήνα 2006, σελ. 86-107 108-125, 126-135.

² Γεώργιος Π. Γεωργιάδης, *Ο εν Γαλατά ιερός ναός του Αγίου Ιωάννου των Χίων*, Τύποις Κ. Ζιβίδου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1898.

³ Στο ίδιο, σ. 363, 360. Εδώ το επίγραμμα αναφέρεται κατά το ήμισυ:

Παύλος ο Πέτρου Ροδοκανάκης Χίος / Ένθαδε κείται, θύμα θανάτ' άώρου τήν 8 Μαΐου 1842.

⁴ Philip P. Argenti, A. M., LITT. (Oxon.), L. C. L. (Athen.), *Libro d'oro de la Noblesse de Chio*, τόμ. II, Oxford University press, London 1955.

⁵ Η Φράγκα Ροδοκανάκη Σκυλίτση είναι επίσης αδελφή του Ζαννή Στεφάνοβικ Σκυλίτση, μεγάλου ευεργέτου που συνέβαλε ο ίδιος και οι υιοί του εις την αποπεράτωση του νεόδμητου μετά τους σεισμούς Νοσοκομείου της Χίου. Ο Ζαννής Στεφάνοβικ Σκυλίτσης, κατά το «*Libro d'oro*» (εγγραφή 229,89) φέρεται να παντρεύτηκε την Ελένη Βούρου, πράγμα αναληθές σύμφωνα με το επίγραμμα του οικογενειακού τάφου των Σκυλίτση στο Σισλή, όπου φέρεται να έχει παντρευτεί την Ελένη Μαχαϊρά. Βλ. Γεωργιάδης, *ό.π.*, σ. 218 και 338-345 σημ.1. Ο Γεωργιάδης αφιερώνει το πόνημα του «Τῷ φιλογενέστατῳ καὶ μεγαθύμῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Παύλῳ Ζ. Στεφάνοβικ Σκυλίτση, ἐμῶν δὲ γενναϊόφρονι προστάτῃ καὶ ευεργέτῃ, ἐξόχῳ σεβασμοῦ καὶ ἄπειρου εὐγνωμοσύνης ἐλάχιστον δείγμα». Ο Παύλος Ζ. Στεφάνοβικ Σκυλίτσης είναι προφανώς υιός του προαναφερθέντος Ζαννή Στεφάνοβικ Σκυλίτση (εγγραφή 232,182).

⁶ Στο Κ. Αυγητίδη, *Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης. Ο μεγαλέμπορος, επιχειρηματίας, πλοιοκτήτης, τραπεζίτης της Οδησού*, Εκδόσεις Άλφα Πι, Χίος 2004, ως σύζυγος του Πέτρου Ροδοκανάκη αναφέρεται λανθασμένα η Μισέ Σκυλίτση.

⁷ Βλ. Γεν. Σχεδ. 1. Οι αριθμοί στα γενεαλογικά σχεδιαγράμματα αναφέρονται στις σελίδες και τις εγγραφές του *Libro d'oro*.

⁸ Bernar Vernier, *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων. Πρωτότοκοι και υστερότοκοι στην Κάρπαθο*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001. (Βλ. λ. «ονοματοθεσία»).

⁹ Ιωάννης Βούρος, *Περί Νοσοκομείων σχεδίασμα*, Εκ της τυπογραφίας Κ. Εβάρτατου, Εν Παρισίσις 1831, σ. 50· Αλέξανδρος Μ. Βλαστός, *Χιακά. Ήτοι, ιστορία της Νήσου Χίου από αρχαιολόγων χρόνων μέχρι της έτει 1822 γενομένης καταστροφής αυτής παρά των Τούρκων*, Εκ της τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη, Εν Ερμούπολει 1840, Τόμος δεύτερος, σ. 137. (Ο Βλαστός εδώ αντιγράφει αυτολεξεί τον Βούρο.)

¹⁰ Το όνομα του Πέτρου Ροδοκανάκη αναφέρεται σε όλους τους καταλόγους των σφαγιασθέντων ομήρων της Χίου.

¹¹ Α. Γ. Πασπάτης, *Υπόμνημα περί του Γραϊκικού Νοσοκομείου των Επτά Πύργων*, Εκ του τυπογραφείου Λαζάρου Λ. Βιλάρ, Εν Αθήναις 1862. Ο Πασπάτης αφιερώνει το δικό του πόνημα «Τῷ Κυρίῳ Πέτρῳ Ἐμμανουήλ Σκυλίτση, φίλιᾳ τεκμήριον», για να σημειώσει αμέσως μετά στην προς αυτόν απευθυνόμενη ανοιχτή επιστολή, ότι τούτο πράττει διότι συν τον άλλους «τὰ χρονικά τῆς ἡμετέρας νήσου ἀναμνησκόντων προπάτορα, πάππον καὶ δεῖον, ἐπαγγελλομένους τὸν ἱατρόν, ὠφελήσαντες τὴν πατρίδα διὰ συγγράμματός καὶ συστάσεως Νοσοκομείου». Ο αναφερόμενος (εγγραφή 233,229) είναι προφανώς ο υιός του του Εμμανουήλ Σκυλίτση, αδελφού του Δημητρίου, που μνημονεύεται στο επίγραμμα, αμφότεροι υιοί «του Πέτρου του ιατροῦ» και πάππου του Πέτρου Εμμανουήλ Σκυλίτση. Ο προπάππος και θεῖος είναι αντιστοίχως οι προαναφερθέντες, ἱατροὶ Δημήτριος Σκυλίτσης (1710-1773) και Στρατῆς Σκυλίτσης, ἱατρός του Σουλτάνου.

¹² Στο ίδιο, σ. 10. Το Νοσοκομείο των Επτά Πύργων άρχισε να κτίζεται στις 24 Ιουλίου 1836, αποπερατώθηκε τέλη του 1838 και οι πρώτοι ασθενείς μεταφέρθηκαν από το Πανωλικό Νοσοκομείο του Γαλατά στις 14 Φεβρουαρίου 1839.

¹³ Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, «Λαϊκές πίστεις και παραδόσεις», *Ιστορικά* 101 («Πανούκλα ο Μαύρος θάνατος»), *Ελευθεροτυπία*, 20 Σεπτεμβρίου 2001, σ. 45-48 και σημ. 2 (Ν. Πολίτης, «Αι ασθένειαι κατά τους μύθους του Ελληνικού Λαού», *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, Αθήνα 1931, σ. 74-76.)

¹⁴ Πασπάτης, *ό.π.*, σ. 328. Αλλά και η βιβλιογραφική έρευνα σχετικά με τις επιδημίες της πανώλους, δεν αναφέρουν επιδημία πανώλους στο β' μισό του 19ου αιώνα. Εν τούτοις στο αγίασμα του ιερού ναού της Ευαγγελίστριας Προπόδων Ταταούλων (Κασίμ Πασά) στην Κωνσταντινούπολη υπάρχει εικόνα αφιερωμένη, «Δαπάνη αδελφότητας», στον άγιο Χαράλαμπο (ο οποίος θεωρείται ότι καταπολέμη την πανώλη), με χρονολογία «1866. διά χειρός Αντωνίου και Κωνσταντίνου αδελφών Ζωγράφων. Εν Κυδιωνίας (κοινώς Αϊβαλή)», όπου η Πανώλης, επιγραφόμενη «Πανώλης Βασίλισσα των ασθενειών» και προσωπο-

ποιημένη με τέρας, σκοτώνεται από τον άγιο Χαράλαμπο (εικ. 2). Βλ. σχετικά Κώστας Π. Κωστής, *Στον καιρό της Πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14ος-19ος αιώνας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995, σ. 401-419: «Πάντως, στις αρχές του αιώνα η πανώλη παρουσιάζεται υποτονικά στην ελληνική χερσόνησο. [...] εκδηλώνεται και με τρόπο ήπιο, αν και όχι ακίνδυνο» (σ. 401). Στον «Χρονολογικό πίνακα των πιθανολογούμενων εμφανίσεων της πανώλης κατά τον 19ο αιώνα» (σ. 406-411), η τελευταία εγγραφή πανώλης είναι το 1839 στο Πήλιο. Επίσης ο Μικέσ Παϊδούσης, *Η ιατρική εις την Χίον κατά τους τελευταίους αιώνες (1600-1900)*. Ανατύπωση από το «Περιοδικόν του εν Χίω Συλλόγου Αργέντη», τόμ. 2, έτος Β', τεύχη 1-2, Τύποις «Πυρσού» Α.Ε., Αθήναι 1940, σ. 50, γράφει για την Χίο: «Ο φόβος της επιδημίας αυτής υπήρχεν ακόμη το 1835. [...] Μέχρι του 1881 η πανώλης δεν ηνώλησε την νήσον εκτός διά ομοραδικών τινών κρουσμάτων».

¹⁵ Στέφανος Γερούλανος, «Φόβος και φρίκη. Ο Μαύρος Θάνατος», *Ιστορικά* 101 («Πανούκλα ο Μαύρος θάνατος»), *Ελευθεροτυπία*, 20 Σεπτεμβρίου 2001, σ. 26.

¹⁶ Πασπάτης Α. Γ., *ό.π.*, σ. 34, 35, 364, 365, 367.

¹⁷ Ο Μισέ Γιάννης Ψυχάρης είχε έξι υιούς, τον Δημήτριο, τον Νικόλαο (πάτερα του γνωστού γλωσσολόγου Γιάννη Ψυχάρη), τον Αντώνιο, τον Κωσταντίνο, τον Αλέξανδρο, τον Στέφανο και τέσσερις θυγατέρες, την Ιουλίαν, την Χαρίκλεια, την Ελένη και την Μαρία ή Μαριόρα.

¹⁸ Δημήτριος Σταματόπουλος, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση. Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003, σ. 39, 45-50, 61-62.

¹⁹ Χειρόγραφο αριθμ. 630 της Δημόσιας Κεντρικής Ιστορικής Βιβλιοθήκης Χίου «Κοραΐς».

²⁰ Πασπάτης, *ό.π.*, σ. 347, 352.

²¹ Στο ίδιο, σ. 330, 332, 334.

της ελληνικής χερσονήσου, 14ος-19ος αιώνας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995.

(ΜΑΜΟΥΚΑ ΑΝΔΡΕΑ Ζ.), «Παράγραφος γραφής ενός Γραικού Α προς τον φίλον του Ν. περί της καταστροφής της Χίου», στο Ι. Βλαχογιάννης, *Χιακόν Αρχείον*, Τύποις Π. Δ. Σακελλάριου, Εν Αθήναις 1924, Τόμος Πρώτος, σ. 312-313.

-, «Η Καταστροφή της Χίου. (Εξ επιστολής ενός Έλληνος Α... προς τον φίλον του Ν... , περί της καταστροφής της Χίου)», περ. *Εβδομάς* (Αθήνα 1886). ΜΥΛΛΑΣ ΑΚΥΛΑΣ, *Πέρα, το σταυροδρόμι της Ρωμιοσύνης*, Μίλητος, Αθήνα 2006.

ΠΑΪΔΟΥΣΗΣ ΜΙΚΕΣ, *Η ιατρική εις την Χίον κατά τους τελευταίους αιώνες (1600-1900)*, Ανατύπωση από το *Περιοδικόν του εν Χίω Συλλόγου Αργέντη*, τόμ. 2, έτος Β', τεύχη 1-2, Τύποις «Πυρσού» Α.Ε., Αθήναι 1940.

-, *Η ιατρική εις την Χίον. (Συμπληρώσεις και διορθώσεις)*, Ανάτυπον εκ του στ' τόμου του *Περιοδικού Αργέντη*, Τύποις Ε. Κ. Ζήσιμος, Χίος 1964. ΠΑΣΠΑΤΗΣ Α.Γ., *Υπόμνημα περί του Γραικού Νοσοκομείου των Επτά Πύργων*, Εκ του τυπογραφείου Λαζάρου Λ. Βιλαρά, Εν Αθήναις 1862.

VERNIER BERNAR, *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων. Πρωτότοκοι και υστερότοκοι στην Κάρπαθο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

ΧΟΥΡΜΟΥΖΗ Μ., *Λόγος εκφωνηθείς υπό Μ. Χουρμούζη. Την 9 Απριλίου 1861 εν τη κατά την Νήσον Χάλκην Εμπορική Σχολή, καθ' ην ημέραν ιερούργούντος του Μακαριωτάτου Πατριάρχου Κυρίλου ετελέσθη μνημόσυνον υπέρ του αιμνήστου Ι. Ψυχάρη*, Εκ του τυπογραφείου Ε. Λαζαρίδου, Εν Κωσταντινουπόλει 1861.

ΨΥΧΑΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «Οι Ψυχάρηδες (Τα γενεαλογικά μου). Παρίσι, αρχινημένο τις είκοσι, τετάρτη, τελειωμένο τις είκοσι επτά του Γουίλη, πάλι Τετάρτη, 1927», στο Γεώργιος Ι. Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου*, Τύποις Εταιρείας Π.Δ. Σακελλάριος, Εν Αθήναις 1928, τόμ. Γ', Μέρος Δεύτερον.

Chian Funerary Inscriptions in Constantinople: Relationship, Historical Memory and Malady

Ioannis Kolakis

The epigrams inscribed on two funeral stelae and a funeral slab of the mid-nineteenth century in the precinct of the Church of Panaghia Kafatiani in Constantinople, originally laid in the adjacent Church of Hagios Ioannis of the Chians, provide important information on the history of the period, the construction of relationship, and the probable cause of death of the individuals to whom they refer.

Thus, from the epigrams inscribed on the funerary stelae of Demetrios Skylitsis and Petros and Pavlos Rodokanakis, we draw valuable information on the construction of relationship, the historical fact of the Massacre of Chios Island, and the probable cause of death of the deceased.

The epigrams on the funerary slab of Iouliia and Hypatia Psychari refer to the daughter and wife, respectively, of Misse (Monsieur) Yannis Psycharis, a confidant of the Sultan Abdul Mejid and representative of Chians in Constantinople. The date of death of Hypatia Psychari in particular, in combination with an earlier letter of her husband to the Elders of Chios, supply elucidating information on the historical visit of Abdul Mejid to Chios in June of 1850 and the accurate cause of Hypatia's death.

Needless to say that these epigrams verify or contradict various other historical sources.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΜΑΝΤΟΣ ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Ο Μισέ Γιάννης Ψυχάρης*. (Ανάτυπον εκ της «Νέας Εστίας, χ.χ.)

ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., *Χίος και Χίοι. Σημειώματα*, Τυπογραφείον Φρίξου Α. Μπουκούρη, Αθήναι 1959.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Έντομα εις την φυλκταίνουσαν αιμικήν (ευλογίαν)*, *Ο νέος Ασκληπιός*, από *Annali univers di Medicina*, Εκ της τυπογραφίας Αγγέλου Αγγελλίδου, Εν Αθήναις 1842, Φυλλάδιον 7ον, 8ον, 9ον, 10ον.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Η Σφαγή της Χίου και τα πεπραγμένα αυτής κατά το έτος 1821. Υπό1Κ Α8 2Δ Τ1*, Εν Αθήναις 1896 .

ARGENTI PHILIP P., A. M., LITT. (Oxon.), L. C. L. (Athen.), *Libro d'oro de la Noblesse de Chio*, τόμ. ΙΙ, Oxford University Press, London 1955.

ΑΥΓΗΤΙΔΗΣ ΚΩΣΤΑΣ Γ., *Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης. Ο μεγαλύτερος, επιχειρηματίας, πλειοκλήτης, τραπεζίτης της Οδησού*, Εκδόσεις Άλφα Πι, Χίος 2004.

BENLSOY FOTI, «Papa Eftim and the Foundation of the Turkish Orthodox Church», *αδημ. διπλωμ. εργασία*, Master of Arts in History, Bogazici University, Istanbul 2002.

ΒΛΑΣΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ., *Χιακά. Ήτοι, ιστορία της Νήσου Χίου από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της έτει 1822 γενομένης καταστροφής αυτής παρά των Τούρκων*, Εκ της τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη, Εν Ερμούπολει 1840, Τόμος Δεύτερος.

ΒΟΥΡΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Περί Νοσοκομείων σχεδιάσμα*, Εκ της τυπογραφίας Κ. Εβάρτου, Εν Παρισίους 1831.

ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ, «Φόβος και φρίκη. Ο Μαύρος Θάνατος», *Ιστορικά* 101 («Πανούκλα ο Μαύρος θάνατος»), *Ελευθεροτυπία*, 20 Σεπτεμβρίου 2001.

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π., *Ο εν Γαλατά ιερός ναός του Αγίου Ιωάννου των Χίων*, Τύποις Κ. Ζιβίδου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1898.

ΔΕΚΙΓΑΛΑ Ι., *Περί Φυσικών Ευλογιών και μάλιστα περί της επισκηψίας κατά την Νήσον Θήραν εν Έτει 1840-41*, Εκ της Βασιλικής τυπογραφίας, Εν Αθήναις 1842.

ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ ΚΩΣΤΑ, *Παλιές γειτονιές. Δευτέρα σειρά της «Αθήνας της παλιάς»*, Οίκος Μ. Ι. Σαλιβέρου, Αθήναι 1946.

ΚΩΣΤΗΣ ΚΩΣΤΑΣ Π., *Στον καιρό της Πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες*